

ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ПОСЛУГ: ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

CONCEPT AND LEGAL NATURE OF REHABILITATION SERVICES: CIVIL LAW ASPECT

Козолис А.Р., аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін
Інститут права Львівського державного університету внутрішніх справ

Статтю присвячено дослідженню поняття та правової природи реабілітаційних послуг. Для розуміння змісту терміну «реабілітаційна послуга» автором проаналізовано основні дефініції. Констатовано, що поняття «реабілітація» було введено в науковий обіг в кінці XIX століття та стосувалося лише медичної галузі, а трактувалося як медико-соціальне відновлення на основі будь-якої діяльності. Поступово, в міру поглиблення знань про людину, поняття «реабілітація» стали активно використовувати і в інших сферах, зокрема, в педагогіці, психології, соціології тощо.

Доведено, що різноаспектність розуміння поняття «реабілітація» зумовлює й розмаїття підходів до тлумачення зазначеної категорії серед представників наукової спільноти, що набуває особливої ваги в сучасних реаліях залучення значної кількості осіб до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії на території України.

В Україні набула законодавчого регулювання реабілітація у сфері охорони здоров'я, суттєвими моментами якої є вжиття заходів, скерованих на оптимізацію функціонування осіб з обмеженнями повсякденного функціонування або стійкими обмеженнями життєдіяльності внаслідок порушень в стані здоров'я, що відповідає світовим підходам до реабілітації.

На підставі аналізу чинного законодавства встановлено, що здійснення реабілітаційних заходів в сфері охорони здоров'я відбувається шляхом надання медичної допомоги, а також реабілітаційних послуг. Своєю чергою реабілітаційна послуга розглядається законодавцем як різновид медичної послуги (послуги з медичного обслуговування населення).

Незважаючи на високу затребуваність в отриманні реабілітаційних послуг в умовах сьогодення, з'ясовано, що сфера надання досліджуваного різновиду медичних послуг є недостатньо розвинутою, якість їх надання залишається низькою, причиною чого є не лише економічні фактори, але й недоліки та прогалини в нормативно-правовому регулюванні зазначеної сфери відносин.

На підставі проведеного дослідження, враховуючи положення чинного цивільного законодавства, а також вагомий науковий здобуток в досліджуваній царині запропоновано авторську дефініцію «реабілітаційної послуги».

Ключові слова: реабілітація, послуга, реабілітаційна послуга, реабілітація в сфері охорони здоров'я.

The article is devoted to the study of the concept and legal nature of rehabilitation services. To understand the meaning of the term "a rehabilitation service", the author analysed the main definitions. It was established that the concept of "rehabilitation" was introduced into scientific use in the late 19th century, was applied only to the medical field, and was interpreted as medical and social recovery based on any activity. Gradually, as knowledge about a human being deepened, the concept of "rehabilitation" began to be actively used in other areas, in particular, in pedagogy, psychology, sociology, etc.

It is proven that the multifaceted understanding of the concept of "rehabilitation" also gives rise to a variety of approaches to the interpretation of the specified category among the scientific community, which becomes particularly important at present when a significant number of people is involved in the implementation of measures aimed at ensuring national security and defence, repelling and deterring the armed aggression in the territory of Ukraine.

In Ukraine, rehabilitation in the field of health care is subject to legislative regulation, and the essential aspects of it involve measures aimed at optimizing the functioning of persons with limitations in everyday functioning or persistent limitations in life activities due to health disorders, which corresponds to global approaches to rehabilitation.

As a result of analysing the applicable legislation, it was established that rehabilitation measures in the field of health care are implemented through the provision of medical assistance, as well as rehabilitation services. In turn, a rehabilitation service is considered by the lawmaker as a type of medical service (public medical service).

Despite the high demand for rehabilitation services at present, it was found that the field of providing the studied type of medical services is not sufficiently developed; the quality of their provision remains low due to not only economic factors, but also because of shortcomings and gaps in the legislative regulation of this sphere of relations.

Based on the conducted research, taking into account the provisions of the applicable civil legislation, as well as significant scientific achievements in the researched area, the author's definition of "a rehabilitation service" is proposed.

Key words: rehabilitation, service, rehabilitation service, rehabilitation in the field of health care.

Серед відомих цивільно-правових договорів, які дістали свою правову регламентацію в чинному Цивільному кодексі України (далі – ЦК України), з'являються й такі, які не були раніше відомі національній договірній системі, зокрема договори про надання реабілітаційних послуг. Запровадження зазначеного договору, відомого законодавству багатьох держав, без сумніву визнається таким, що обумовлений та обґрунтований потребами практики, особливо в умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації на території України, а відтак зумовлює актуальність дослідження тематики правової природи реабілітаційних послуг за вітчизняним цивільним законодавством.

Для розуміння змісту терміну «реабілітаційна послуга» розпочнемо з уточнення основних дефініцій. Насамперед зауважмо, що нині відсутнє єдине загальновизнане визначення «реабілітації».

Поняття «реабілітація» було введено в науковий обіг в кінці XIX століття та стосувалося лише медичної галузі,

а трактувалося як медико-соціальне відновлення на основі будь-якої діяльності. Поступово, в міру поглиблення знань про людину, поняття «реабілітація» стали активно використовувати і в інших сферах, зокрема, в педагогіці, психології, соціології тощо.

Всесвітня організація охорони здоров'я (далі – ВООЗ) визначає реабілітацію (від латинських слів «re» – відновлення та «habilis» – здатність) як сукупність заходів, покликаних забезпечити особам з порушенням функцій у результаті хвороб, травм і вроджених дефектів пристосування до нових умов життя в суспільстві, у якому вони перебувають [1, с. 175]. Відповідно до визначення ВООЗ, реабілітація є процесом, який спрямований на надання всебічної допомоги хворим та особам з інвалідністю з метою досягнення максимально можливої при відповідному захворюванні фізичної, психічної, професійної, соціально та економічної повноцінності. Наведене визначення відображає комплексний характер реабілітації [2].

На переконання Ю. Л. Бриндікова, реабілітація як складне та багатогранне поняття охоплює різні його аспекти, серед яких: психологічний, що має на меті відновлення втрачених здібностей особистості як прояв її «пластичності»; педагогічний, що сприяє відновленню духовно-морального розвитку, гармонійності і цілісності особистості; соціальний, який зосереджений на відновленні втрачених функцій та зв'язків із середовищем життєзабезпечення; соціономічний, направлений на відновлення втрачених соціальних функцій і зв'язків клієнта із середовищем життєзабезпечення; медичний, який дає можливість запобігти інвалідності за рахунок відновлення порушених функцій організму та працездатності; юридичний, що передбачає відновлення доброго імені та юридичних прав в силу скасування раніше визнаної провини [3, с. 53].

Різномасштабність розуміння поняття «реабілітації» зумовлює й різноманітність підходів до тлумачення зазначеної категорії й серед представників наукової спільноти, що набуває особливої ваги в сучасних реаліях залучення значної кількості осіб до життя заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії на території України.

До прикладу, Я. Радиш і О. Соколова, здійснюючи аналіз сутності реабілітації військовослужбовців, окреслює її як систему медичних, психологічних і професійних заходів, спрямованих на попередження розвитку патологічних процесів, які призводять до втрати працездатності; ефективне і раннє повернення військовослужбовців до професійної діяльності [4, с. 104].

Власне бачення терміну «реабілітація військовослужбовців» представив Ю. Л. Бриндіков як цілісний комплекс медичних, фізичних, психологічних, соціальних, педагогічних заходів, спрямованих на відновлення здоров'я, психоемоційного стану і працездатності військовослужбовців-учасників бойових дій. Зазначена мета, на переконання науковця, досягається шляхом виявлення резервних прихованих можливостей організму і стимуляції фізичних, психологічних і професійних здібностей [3, с. 58].

В Україні набула законодавчого регулювання реабілітація у сфері охорони здоров'я, суттєвими моментами якої є визначення державної політики, стратегії, принципів і завдань, скерованих на оптимізацію функціонування осіб з обмеженнями повсякденного функціонування або стійкими обмеженнями життєдіяльності внаслідок порушень в стані здоров'я, що відповідає світовим підходам до реабілітації [5, с. 85].

Згідно приписів ч. 1 ст. 3 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (далі – Основи) реабілітація визначається як комплекс заходів, яких потребує особа, яка зазнає або може зазнати обмеження повсякденного функціонування внаслідок стану здоров'я або старіння у взаємодії з її середовищем [6]. Аналогічну дефініцію досліджуваного поняття пропонує й Закон України «Про реабілітацію в сфері охорони здоров'я» [7]. В той же час Основи уточнюють, що реабілітаційні заходи у сфері охорони здоров'я здійснюють фахівці з реабілітації, які працюють в реабілітаційних закладах, відділеннях, підрозділах, а також у територіальних громадах, у складі мультидисциплінарної реабілітаційної команди або самостійно, надають реабілітаційну допомогу. Мета надання реабілітаційних заходів в сфері охорони здоров'я – досягнення та підтримання оптимального рівня та якості життя особи з обмеженнями повсякденного функціонування (або особи, у якій можуть виникнути обмеження повсякденного функціонування) у її середовищі [6].

Аналіз ч. 1 ст. 3 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» дає можливість стверджувати, що здійснення реабілітаційних заходів в сфері охорони здоров'я відбувається шляхом надання медичної допомоги, а також реабілітаційних послуг. Своєю чергою

реабілітаційна послуга розглядається законодавцем як різновид медичної послуги (послуги з медичного обслуговування населення).

Не вдаючись до законодавчого, а також доктринального розмежування та співвідношення понять «медична допомога», «медична послуга», «медичне обслуговування», зазначимо, що реабілітаційні послуги займають вагоме місце в структурі медичних послуг, що зумовлено спрямованістю на вплив на людський організм з метою або його одужання, або підтримки в належному (здоровому) стані.

Варто зауважити, що інститут надання реабілітаційних послуг є комплексним міжгалузевим правовим інститутом, для якого є характерним поєднання приватноправових та публічно-правових норм регулювання. Враховуючи той факт, що реабілітаційна послуга є різновидом медичної послуги, слушною видається думка Р. А. Майданіка, про розмежування в медичній діяльності приватних та публічних відносин [8, с. 53]. Приватні медичні відносини у сфері реабілітаційної діяльності існують в юридичній формі зобов'язань з надання реабілітаційних послуг, підставою яких виступатиме цивільно-правовий договір про надання реабілітаційних послуг. А відтак до відносин, які виникають з приводу надання реабілітаційних послуг, підлягають застосуванню загальні положення цивільного права, за відсутності норм законодавства, норми якого здійснювали б спеціальне регулювання досліджуваної сфери відносин.

Незважаючи на високу затребуваність в отриманні реабілітаційних послуг в умовах сьогодення, сфера надання досліджуваного різновиду медичних послуг є недостатньо розвинутою, якість їх надання залишається низькою, причиною чого є не лише економічні фактори, але й недоліки та прогалини в нормативно-правовому регулюванні зазначеної сфери відносин.

Слід зазначити, що ще до недавнього часу зобов'язання з надання послуг не виокремлювалися в самостійну групу договорів. З прийняттям чинного ЦК України концепція законодавця про правове регулювання відносин з надання послуг принципово змінилася: позначилася спроба комплексного осмислення такого юридичного феномену, як послуга [9, с. 44].

У ст. 177 ЦК України [10] послуги розглядаються як самостійний об'єкт цивільних прав, що саме по собі слід вважати позитивним. Включення гл. 63 «Послуги. Загальні положення» до ЦК України та віднесення послуг до договірних зобов'язань є значним досягненням процесу нормотворення та загального розвитку теорії послуг в юридичній літературі.

Розуміючи стійку тенденцію диверсифікації послуг в сучасній економіці, на думку А. В. Устінського, законодавець зробив вірний крок в напрямку формування нормативно-правової моделі договорів про надання послуг, які вже знайшли поширення в цивільному обороті, а також тих, що поки не мають широкого застосування в українському секторі послуг, але будуть розвиватися [11, с. 58].

Водночас, незважаючи на прогресивний характер такого кроку, законодавець так і не спромігся надати чітке визначення послуги, що створює неоднозначність розуміння вказаної категорії в цивілістичній доктрині, безумовно негативно впливає на розвиток цивільно-правових відносин, зумовлює помилкове тлумачення на практиці правових норм, які регламентують порядок надання окремих видів послуг [12, с. 11; 13, с. 38].

Що ж варто мати на увазі під поняттям «послуга»? Зокрема, укладачі Словника української мови виходять з розуміння послуги як: 1) дії, вчинку, що дає користь, допомогу іншому; 2) роботи, виконуваної для задоволення чийх-небудь потреб; обслуговування [14].

Виходячи з аналізу ст. 901 ЦК України, можна зробити висновок, що послугою є певне благо, яке спожива-

ється в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності.

У науці цивільного права висловлювалися різні погляди з приводу визначення поняття «послуга». Одні автори вважали, що це певна дія (діяльність), інші – результат, отриманий внаслідок вчинення певної дії, треті розглядали послугу як форму здійснення певної роботи (що було поширено за радянських часів, коли договори про надання послуг взагалі не виокремлювалися в самостійну групу договорів), четверті – і як певну діяльність і результат, отриманий від неї [12, с. 11].

Вивчення послуг як правової категорії може відбуватися за різноманітними методологічними підходами. Грунтуючись на аналізі правової системи всіх цивільно-правових договорів про надання послуг, можна спробувати виокремити загальні, характерні ознаки послуг і побудувати універсальне поняття послуги, а також визначити її елементи і специфіку, яка зумовлена особливостями того чи іншого договору [13, с. 38], в тому числі й договору про надання реабілітаційних послуг.

Представники цивілістичної доктрини при визначенні послуги, посилаючись на характерні її ознаки, головним чином акцентують увагу на нерозривному зв'язку результату послуги із самою діяльністю з її надання, нематеріальному (неупредметненому), і як наслідок, невіддільному від самої послуги результату. Водночас, як зауважує І.В. Спасибо-Фатєєва, це не зовсім точно. Авторка з точки зору права поділяє послуги на два види: ті, які матеріалізуються, і нематеріальні. Першими є послуги, при наданні яких діяльність одразу ж споживається (або матеріалізується у своєму предметі). При цьому не йдеться про створення нової речі, а вбачаються певні матеріальні зміни, що відбуваються з предметом прикладення праці. Нематеріальні послуги – це ті, які не мають і такого результату [15, с. 16–17]. При цьому реабілітаційні послуги можуть характеризуватися як такі, що спрямовані на отримання речового результату, як от протезування кінцівок, так і такі, що не мають матеріального результату (наприклад, консультація спеціаліста-реабітолога).

Оскільки право втілюється у вольовій активності суб'єктів, то і в послугах ми маємо справу з цілеспрямованою активністю – діяльністю особи, що її надає. Особливістю послуги є те, що вона невіддільна від особи послугонадавача. ...Але результат послуги стає надбанням і послугоотримувача, незважаючи на те, чи матеріалізується він чи ні [12, с. 12].

Специфіка цивільно-правових відносин у сфері надання реабілітаційних послуг зумовлює особливості їх суб'єктного складу. Відтак, згідно приписів абз. 23 ч. 1 ст. 3 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», надавачами реабілітаційних послуг є реабілітаційні заклади, реабілітаційні установи, заклади охорони здоров'я, інші суб'єкти господарювання, які вправі надавати реабілітаційну допомогу згідно із законодавством [6]. При цьому діяльність виконавця (послугонадавача) спрямовується на досягнення такого результату, корисні властивості якого здатні задовольнити потреби особи, яка зазнає або може зазнавати обмеження повсякденного функціонування внаслідок стану здоров'я у взаємодії з її середовищем.

Корисні властивості будь-якої послуги, в тому числі і реабілітаційної, можуть себе виявити лише через особу, якій вона надається. Споживач такої послуги її індивідуалізує, впливає своїми якостями на результат останньої.

Від ступеня засвоєння послуги споживачем залежить рівень ефекту, що породжується нею. Тобто споживач здатний впливати на корисність послуги. У такому значенні потрібно розуміти такі тісно пов'язані між собою особливості послуги, як її неповторність і суб'єктивна виключність (ексклюзивність), де діяльність не просто здійснюється за завданням замовника, але при взаємодії замовника і виконавця [12, с. 13].

Водночас варто зауважити, що при наданні реабілітаційних послуг існує професійний ризик, зумовлений невизначеністю та суперечливістю факторів, пов'язаних з правовідносинами із надання досліджуваного виду медичних послуг, що знаходить свій прояв в неможливості гарантування позитивного результату комплексу реабілітаційних заходів як внаслідок об'єктивних явищ, так і через конструктивні чи фізіологічні властивості людського організму. Ризиковий характер реабілітаційної діяльності, зокрема на підставі договору про надання реабілітаційних послуг, зумовлений особливістю об'єкта, на який спрямована ця діяльність, – організму людини, і, відповідно, особливою метою – відновлення та підтримання здоров'я людини.

Проте специфіка правового регулювання реабілітаційних послуг, як і медичних послуг загалом, зумовлена тим, що досягнення реального результату має певне юридичне значення. Вказівка на об'єктивну можливість досягнення результату повинна включатися в поняття реабілітаційної послуги, що має практичне значення при вирішенні питання про належне чи неналежне здійснення виконавцем своїх обов'язків [16, с. 214].

Реабілітаційна послуга, будучи об'єктом цивільних прав, має визначену вартість, відтак її надання супроводжується еквівалентним обов'язком з її оплати, яка включає витрати виконавця на її надання та його винагорода. При цьому оплата реабілітаційної послуги може здійснюватися як безпосередньо споживачем такої послуги, так і її замовником.

Викликає сумнів справедливість твердження, що результат послуги – це корисний ефект дій послугонадавача, який є нетривалим в часі [17, с. 92], оскільки можна навести приклад послуг, в тому числі й реабілітаційних, результатами яких можна користуватися постійно, враховуючи природу таких послуг.

Вищенаведений аналіз дає можливість прийти до висновку, що правове явище послуги є оригінальним у своєму роді і непростим для розуміння. Проблема легального визначення послуги залишається наразі відкритою, а законодавчо і доктринально послугу сьогодні прийнято описувати через діяльність, дії [12, с. 13]. Це, своєю чергою, виключає можливість чіткого уявлення про послугу та цивільно-правові зобов'язання, предметом яких виступають реабілітаційні послуги.

На підставі проведеного дослідження, враховуючи положення чинного цивільного законодавства, а також вагомі наукові здобутки в досліджуваній царині можемо запропонувати дефініцію «реабілітаційної послуги» як визначеної договором або законом дії чи комплексу дій реабілітаційного закладу, реабілітаційної установи, закладу охорони здоров'я або іншого суб'єкта господарювання, які мають право надавати реабілітаційну допомогу згідно із законодавством – виконавців (послугонадавачів), спрямованої на вжиття комплексу заходів, яких потребує особа, яка зазнає або може зазнавати обмеження повсякденного функціонування внаслідок стану здоров'я у взаємодії з її середовищем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Корнілова О. В. Медична допомога як вид соціального забезпечення: дис. ... д-ра філософії: 081 / Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021. 262 с.
2. Основи медичної реабілітації. URL: http://kaf-fis-reab.dsmu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/02/4_1.pdf
3. Бриндіков Ю. Л. Теорія та практика реабілітації військовослужбовців учасників бойових дій в системі соціальних служб: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.05 / Хмельницький національний університет МОН України, Хмельницький, 2018. 559 с.

4. Радиш Я. Ф., Соколова О. М. Медична реабілітація військовослужбовців як наукова проблема: теоретико-методологічні засади (за матеріалами літературних джерел). *Економіка та держава*. 2012. № 3. С. 103–106.
5. Мостепан Т. В., Горачук В. В., Долженко М. М. Законодавче регулювання реабілітації в сфері охорони здоров'я в Україні. *Україна. Здоров'я нації*. 2021. № 1 (63). С. 81–87.
6. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>
7. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я: Закон України від 03.12.2020 № 1053-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text>
8. Майданик Р. Договір про надання медичних послуг. *Медичне право*. 2010. № 5 (1). С. 52–66.
9. Телестакова А. А. Правове регулювання відносин з надання послуг. Навч. пос. К.: Центр учбової літератури, 2010. 160 с.
10. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
11. Устінський А. В. Цивільно-правове регулювання відносин у сфері надання готельних послуг: дис. ...канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2016. 242 с.
12. Герц А. А. Медична послуга як об'єкт правового регулювання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. № 15. Т. 2. С. 11–13.
13. Скрипник В. Л. Послуги як особливий об'єкт цивільних прав. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2018. № 36. Т. 2. С. 38–41.
14. Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/poslugha>
15. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т. 4: Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки / За ред. проф. І.В. Спасько-Фатєєвої. Серія «Коментарі та аналітика». Х.: ФО-П Колісник А.А., 2010. 489 с.
16. Чехун О.В. Надання платних медичних послуг: цивільно-правові аспекти. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 213–216.
17. Гейнц Р. М. Послуга як об'єкт цивільних прав за Цивільним кодексом України. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2012. Вип. 30. С. 86–93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2012_30_12